

Релігія має померти, або У кого ми повіримо після Бога

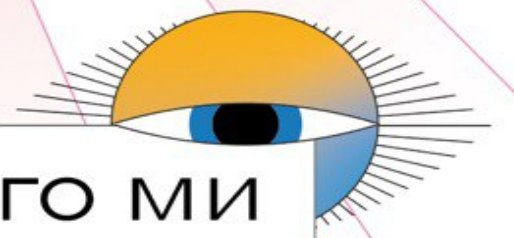
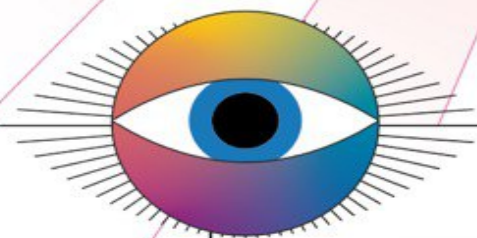
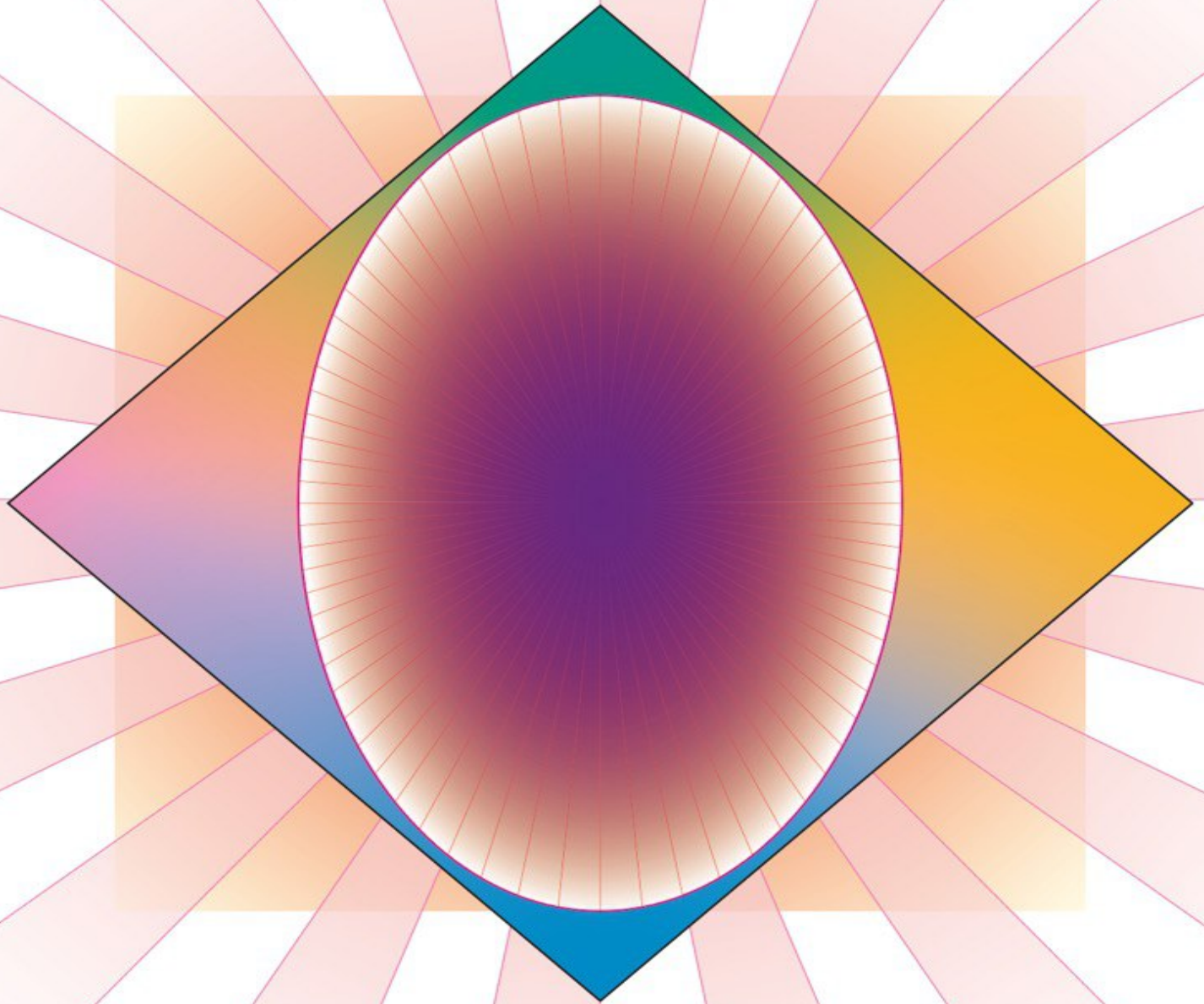
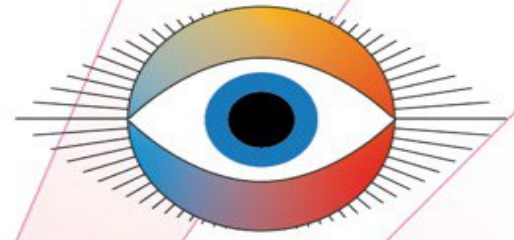
Християни, агностики, буддисти. Скопці, пастафаріани, атеїсти. Кришнаїти та мусульмани... З прадавніх часів люди шукають систему координат, яка не лише дасть відповіді на питання «життя, Всесвіту і взагалі», а й підтримуватиме їх протягом усього життя. І немає значення при цьому, у кого саме людина вірить — у Бога, Будду, штучний інтелект чи комунізм. Усі ці системи так чи інакше дають відповіді на основні питання людства та працюють за схожими правилами.

У книжці «Релігія має померти, або У кого ми повіримо після Бога» релігієзнавець В'ячеслав Агеєв пояснює, як релігії функціонують та як заробляють гроші, борються за владу, використовують психоактивні речовини і секс та як реагують на нові виклики, — від ЛГБТ та економічних катастроф до воєн і Covid-19. Чому комунізм, попри найжорстокіші репресії, так і не зміг знищити релігію? Як щупальця конспірології проникають у людську свідомість і чому критичне мислення вимикається, коли йдеться про теорії змови чи про бойових комарів НАТО та рептилоїдів?

Зрештою, поговоримо про те, чи зможуть торжество науки, Штучний Інтелект і колонізація Марса побороти еволюційну «прошивку» та прибрати релігію з арени.

В'ячеслав Агеєв

**Релігія
має
померти**

або У кого ми
повіримо після Бога

В'ЯЧЕСЛАВ АГЕЄВ

РЕЛІГІЯ МАЄ ПОМЕРТИ,

або

У кого ми повіримо після Бога

віхблa

Київ · 2021

УДК 2-9(0.062)
А23

Агеев В'ячеслав

А23 Релігія має померти, або У кого ми повіримо після Бога / В'ячеслав Агеев. — К. : Віхола, 2021. — 384 с. — (Наукпоп).

ISBN 978-617-7960-19-4 (п. в.)
ISBN 978-617-7960-46-0 (е. в.)

Християни, агностики, буддисти. Скопці, пастафаріани, атеїсти. Кришнаїти та мусульмани... З прадавніх часів люди шукають систему координат, яка не лише дасть відповіді на питання «життя, Всесвіту і взагалі», а й підтримуватиме їх протягом усього життя. І немає значення при цьому, у кого саме людина вірить — у Бога, Будду, штучний інтелект чи комунізм. Усі ці системи так чи інакше дають відповіді на основні питання людства та працюють за схожими правилами.

У книжці «Релігія має померти, або У кого ми повіримо після Бога» релігієзнавець В'ячеслав Агеев пояснює, як релігії функціонують та як заробляють гроші, борються за владу, використовують психоактивні речовини і секс та як реагують на нові виклики — від ЛГБТ та економічних катастроф до воєн і Covid-19. Чому комунізм, попри найжорстокіші репресії, так і не зміг знищити релігію? Як щупальця конспірології проникають у людську свідомість і чому критичне мислення вимикається, коли йдеться про теорії змови чи про бойових комарів НАТО та рептилоїдів?

Зрештою, поговоримо про те, чи зможуть торжество науки, штучний інтелект і колонізація Марса побороти еволюційну «прошивку» та прибрати релігію з арени.

УДК 2-9(0.062)

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правонасників відтворювати заборонено.

© В'ячеслав Агеев, 2021
© Володимир Гавриш, обкладинка,
2021

ISBN 978-617-7960-19-4 (п. в.)
ISBN 978-617-7960-46-0 (е. в.)

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія
на видання, оригінал-макет, 2021

Вступ

Чому релігія досі не померла і коли це станеться?

*Хто ми з тобою? Ми з тобою хрещені.
Де ми хрещені? В церкві на Троєщині!
Це наші небеса і наші аномалії!
У Господа немає для нас автокефалії!
«Жадан і Собаки». Троєщина*

Якось одного ранку 585 року в місті Маконі християнські єпископи сперечалися, чи є в жінки душа. Колотилося й нуртувало так, що руки святих отців тяглися до чубів опонентів. І тільки після втручання Святого Духа на соборі таки перемогли прихильники наявності душі з перевагою лише в один голос: 32 давали жінкам душу, а 31 був проти.

Питання не здавалося аж так важливим на тлі інших проблем, які розв'язував Другий Маконський собор: відлучення від церкви єпископа кагорського Урсіціна та призначення покути за його політичні інтриги. На три роки цьому єпископу заборонили стригти волосся, бороду, споживати вино та м'ясо, служити месу, рукопокладати, освячувати церкви та миро й причащати.

Учасників собору також хвилювали пригоди «абсолютно нестримного перелюбника» абата Дагульфа, якого не раз звинувачували у крадіжках та вбивствах. Десь перед проведенням собору, як свідчить «Історія франків», «спраглий дружини свого сусіда абат» втомився вигадувати хитромудрі приводи, щоб спроваджувати якнайдалі чоловіка коханки, який жив на землях монастиря.

Тож урешті-решт абат просто заборонив чоловікові приходити до шлюбної дружини.

Домігшись свого, Дагульф разом зі ще одним кліриком прийшли вночі до будинку жінки і після пиятики вляглися спати на одне ложе. Тоді повернувся обурений законний чоловік, підпалив соломі, на якій спали слуги Христові, узяв сокиру й зарубав їх.

Невідомо, що говорили про це на соборі, але єпископ Григорій Турський, з оповіді якого ми знаємо про ці події, вивів з історії моральне повчання: «Щоб клірики не вступали в спілкування з чужими дружинами, за винятком тих жінок, на яких не може падати підозра в перелюбі, бо це забороняють і церковний канон, і всі священні писання»¹.

Ця історія показова. Її часто вважають реальною — іноді напівжартома, а іноді майже навсправжки використовують для аргументації на зразок «жінко, знай своє місце» і підколів на тему «тож чи є в жінок душа?». (Спойлер: немає — і покажу це пізніше. Але тоді серйозні бородаті християнські чоловіки нібито вирішили інакше).

Насправді ж історія про суперечку щодо душі — пізньосередньовічний фейк. Є кілька версій легенди. За однією з них, собор нібито зовсім заперечує наявність такого дивного й небажаного феномену, як жіноча душа. Історики сперечаються, був це Другий Маконський собор чи Третій, та й точного року його проведення не знають. За свідченням Григорія Турського, насправді дискусія точилася щодо того, чи можна жінку називати людиною — латинським словом *homo*. Проаналізувавши біблійний текст, вирішили, що таки можна.

Проблема другорядності жінки в контексті християнських учень ще довго порушувалася у безглузких ситуаціях на зразок описаної в легенді. Вона викликала цікавість і палкі дискусії в мислителів різних гілок християнства століттями після розділення церкви на православних, католиків, протестантів і безліч інших незбагнених для християн VI століття напрямів.

Проблема й досі остаточно не розв'язана в таких дрімучих релігіях, як, наприклад, російське православ'я. Сучасній освіченій людині незрозуміло, чому система, яка марнує час на таку маячню, досі жива. Чому покоління й покоління вірян підтримують релігію своєю переконаністю, участю і грошима? Невже тому, що, як казав класик, нарід дурний і п'є багато? Навіщо її взагалі створили? Вона мала б померти відразу після появи, видатися зайвою й непотрібною — але не померла.

Мала б давно померти й релігія, яка благословляє жіночі обрізання, релігія, яка забороняє користуватися автомобілями, пральними машинами та дисковими (не кажучи вже про мобільні) телефонами,

релігія, яка проповідує про неймовірну шкоду й гріховність вживлення невидимих чипів і нанесення сатанинських штрихкодів або навіть фотографування на документи.

У ХІХ–ХХ століттях здавалося, що розвиток технологій і наук не залишить кварка на кварку в тканинці релігій.

Безліч інтелектуалів з часів філософів Давньої Греції та мислителів школи чарвака² в Давній Індії протестували проти віри в позачуттєве й потойбічне і пророкували смерть релігії.

Авторитарні й тоталітарні режими докладали фантастичних зусиль, щоб її викоринити, але релігія жива та досі має безліч прихильників.

На думку типового-атеїста-у-вакуумі (атеїстів, до речі, згідно з різними дослідженнями, від 7 до 16 відсотків світового населення), саме існування релігії в сучасному суспільстві — помилка чи дивний архаїчний баг, бо:

- релігія проповідує віру в щось абсолютно сміховинне, щоб не сказати «божевільне»;
- релігія винна в такій кількості війн, смертей та інших маразмів, що...
- деякі релігійні практики, як, наприклад, хресні ходи вірян Московського патріархату проти НАТО, ідентифікаційних кодів, та 5G-веж (особливо в пандемію коронавірусу), такі маразматичні, що...
- претензії релігії на лікування хвороб як стародавніми медико--магічними практиками, так і «чудесними зціленнями» нездорові, а іноді й шкідливі. Люди намагаються лікуватися молитвою замість вчасного звернення до лікаря, релігійні спікери з багатомільйонними аудиторіями надають рекомендації щодо харчування, непокерненні з поглядами сучасної медицини...

Кожен із цих аргументів можна розвивати, а сам перелік продовжувати. Релігія, однак, жива, і, попри здані позиції на Заході у ХХ столітті, й не думає зникати. Кількість напрямів («конфесій», чи, користуючись поширеним у США терміном, «деномінацій») зростає,

як і кількість вірян. І списувати все на «дурний нарід» — означає заганяти себе в пастку ілюзій і ховатися від реального суспільства.

Виявляється, релігія успішніше проходить кризи, ніж інші суспільні структури й інституції. Вона супроводжує нас десятки, а може, й сотні тисяч років.

Релігія здає позиції в заможних країнах, де майже немає проблем, наприклад на Півночі Європи. Справді, багато суспільних явищ та процесів, які раніше без релігії не могли функціонувати, тепер значно краще виконує секулярне суспільство, озброєне наукою, по клаптю забираючи в релігії щоразу нові сфери.

Але помирати релігія і в думці не має, хай як скептикам цього хочеться.

Ця книжка про те, чому релігія досі жива, чому не помре ще дуже довго й виринатиме в різних формах: від церков Великої Качки й Летючого Макаронного Монстра до технобуддизму, космічно-ядерної маячні російських довбославів, що стрибають через вогнища на Купала і вірять у зведення єгипетських пірамід росіянами, до біблійників-пласкоземельників та мусульман-джихадистів і підпільних християн-психонавтів, що намагаються з'єднатися з ритмами Всесвіту під звуки електронної музики. Чому під високими гаслами і з благословення релігійних лідерів у світ прийде чимало маразмування, насильства, безладу, хоча й багато всього гарного, доброго, цікавого та нового.

І ще один спойлер: торжество науки, колонізація Місяця й Марса, дослідження темної матерії нікуди релігію не приберуть, принаймні найближчими століттями, а може, й значно довше.

Але й надалі, розібравши мозок понейронно, вивчивши всі поєднання його синапсів та всі механізми релігії, людство майбутнього навряд чи захоче викинути такий зручний інструмент, і замість позбутися його, навчиться модифікувати й іще ефективніше та значно осмисленіше, ніж нині, використовувати задля досягнення своїх цілей.

Отже, нумо з'ясовувати, як працює релігія, у чому приховані таємниці її могутності.

2 Матеріалістична філософська школа приблизно VI століття до н. е., яку іноді називають «давньоіндійські атеїсти».

Розділ 1

Як працює релігія?

Не покладаємося на Діву чи Святого Духа.

Мета наша — релігія, метод — наука.

Алістер Кроулі

Відповідь на це запитання у класичного атеїста радянської доби звучала б просто: «Ніяк!».

Найвидатніші інтелектуали XIX–XX століть пророкували швидке «звільнення» людства із цієї темниці, а в деяких країнах навіть намагалися прискорювати процес силовими методами, як-от у Туреччині та, особливо жорстоко й послідовно, у Радянському Союзі, а трохи пізніше, але зі ще більшим завзяттям — у Китаї. «Опіум народу», одурманення темних і неосвічених селянських мас, виманювання грошей у населення... А далі — підривання храмів і розстріли церковної еліти...

Совети кинули на боротьбу з релігією безпрецедентні в історії людства сили: пропаганду, ідеологію, освіту, каральну машину НКВС із системою тотального стеження й доносів. Вірянам перекривали доступ до соціальних ліфтів, їх висміювали й усіляко стигматизували. Однак навіть радянському режиму з усіма його ресурсами не вдалося «розчавити гадину». Крім офіційної православної церкви (де всі вищі ієрархи співпрацювали з КДБ), була ще безліч підпільних: греко-католики, протестанти, а в пізнішому совку навіть кришнаїти, хіпі-космісти тощо.

Масові розстріли священників, табори, тортури, стукацтво, вербування, генерали й академіки, професори й спецслужби не змогли впоратися із цим прикрим і шкідливим «пережитком темного минулого». Хоча якби видатний вільнодумець Вольтер побачив, якими методами російські та китайські комуністи втілюють його настанови, мабуть, тричі зробив би сальто у своїй труні в Пантеоні.

Ба більше, історія показала: щойно комуністично-атеїстичний режим падає або хоча б послаблюється, «духовний вакуум», що утворився в такому суспільстві, починає дуже швидко й хаотично заповнюватися релігіями й віруваннями. Найяскравіші приклади — СРСР у період пізнього занепаду й колапсу та Китай нині. У Піднебесній релігією, яка найшвидше завойовує послідовників, стало християнство, яке тут у 2020 році сповідує, за різними даними, 2,5–4 % населення. А коли у 2017-му кількість християн у країні перевищила кількість членів комуністичної партії, цей факт спричинив кінецьсвітній переляк, який вилився в репресії проти цього шкідливого щупальця Заходу³.

Уже з цього видно, що релігія значно складніша структура, ніж здається на перший погляд людині без релігійного досвіду чи релігієзнавчої освіти. Релігія живе в суспільстві, бо в людства є потреби, які воно задовольняє (чи намагається задовольнити).

Перш ніж розбиратися із цими непротими механізмами, треба зрозуміти, що взагалі за звір релігія. На перший погляд, це ніби просто: в усіх нас є інтуїтивне розуміння, де храм, а де бар.

Але щойно ми починаємо копати глибше, усе заплутується. Бар при храмі викликає певні питання. Храм при барі — ще більше. Але в індійському барі може стояти вівтарик Ганеші, а власник чи адміністратор може щоранку цей вівтарик доглядати і провадити перед ним пуджу — коротку службу.

Коли спробували порахувати релігійних японців, то з'ясували, що загальна кількість буддистів і синтоїстів виявилася значно більшою за населення Японії. Для японця абсолютно нормально сповідувати одночасно і синто, і буддизм.

Уявіть українця, який одночасно сповідує іслам і християнство.

Що спільного в тантричного буддизму, для якого єдинобожжя — пастка непросвітленого розуму, й ортодоксального юдаїзму чи ісламу, для яких Бог один-єдиний?

Чи є релігією пастафаряни з їхнім летючим макаронним монстром?

Китайська конфуціанська система — це набір схожих на релігію соціальних ритуалів чи таки релігія?

А радянський комунізм із його вірою в абсурдну економічну доктрину, всесвітнім місіонерством, примусовим нав'язуванням

учення підкореним народам, гробницею-пірамідою на головному майдані країни та поклонінням мощам пророка Леніна?

А школи буддизму, які заперечують Бога або радять ним особливо не перейматися, — теж релігія?

А організації «апостола» Мунтяна чи С. Аделаджі, які набором малоструктурованих складів та завивань лікують простатит і знищують ковід?

Які елементи релігій використовують у будівництві фінансових пірамід, корпорацій та брендів і чому вони ніколи не живуть так довго, як справжні релігії?

І який критерій обрати для відсікання «справжніх релігій» від «несправжніх»? Чи діятиме він у незахідних культурах? Чи буде він придатний для ще не відомих релігій, які щодня виникають у Сан-Франциско? А для релігій, які постануть через десять чи сто років?

Один релігієзнавець якось вирішив порахувати всі означення релігій. Зупинився на трьохстах, жодне з яких не було всеохопним і не задовольняло всіх зацікавлених.

Якщо релігія — це віра в бога чи богів, то чим вона відрізняється від віри у всесильних рептилоїдів, які правлять світом, чи віри в довгострокову стабільність гривні? А від віри в те, що улюблений політик приведе країну до процвітання? Чи в те, що на сиротстві / веганстві / білковій дієті можна жити «правильніше», ніж на інших дієтах?

Джайни й буддисти вважають богів і всіляких небожителів просто іншими істотами, які, попри певні переваги над людьми, теж можуть страждати й вигрібати наслідки карми.

Релігія, де не треба вірити в Бога, незвична для людини, вихованої в християнській традиції, але більшість шкіл буддизму вважає віру в існування єдиного Бога-Творця шкідливою ілюзією і пасткою розуму, яка заважає наблизитися до справжнього просвітлення.

Якщо сказати, що релігія — віра в надприродне, як учив науковий атеїзм і як досі можна почути від деяких викладачів релігієзнавства в Україні, то чим, по суті, це означення відрізнятиметься від «релігія — це віра в підприродне»? І «надприродне», і «підприродне» однаково неінформативні поняття через їх порожність і неможливість чітко їх визначити, окреслити і зробити об'єктами наукового пізнання. Ба

більше, коли алеутський шаман вдається до магічних дій, він навряд чи вважає сили, до яких звертається, неприродними. Вони — потужні, погано контрольовані частини світу, в якому він живе, і, за умови правильного поводження, цілком конкретно можуть вплинути на результат полювання, лікування чи боротьби із шаманом-суперником.

Сама віра теж не визначальна, бо впродовж існування людства було немало релігій, які відкидали віру й наголошували на знанні. Навіть у самому християнстві було чимало рухів, які не тільки погано сприймали спасіння лише вірою, а й шукали шлях до спасіння через знання.

Крім того, щоб відрізнити «правильну» віру від віри в нещастя через чорну кицьку, що перебігла дорогу, або «неправильної» віри сусіднього народу, доводилося, а декому й досі доводиться, придумувати переускладнені та штучні пояснення й докази.

Релігія, однак, не дорівнює магії: християнство, хоч у побуті наскрізь магічне, на рівні віровчення оголосило магії війну й століттями вело її далеко не людинолюбними методами.

Релігія не є (принаймні поки що) і психічним розладом, хоча ще в 60-ті роки ХХ століття були спроби прочитати релігійні тексти через призму психіатрії та заочно й посмертно поставити пророкам і засновникам релігій психіатричні діагнози⁴. Дехто вважає, що і в майбутньому психіатрична наука знову сприйматиме деякі релігійні феномени як відхилення та навчиться їх «лікувати».

Релігії, до речі, виробили багато гарних практик для соціалізації, адаптації та іноді навіть лікування людей із розладами й захворюваннями психіки.

Якщо релігію звести до моралі, як свого часу намагався зробити І. Кант, то до якої саме? Мораль індуїстської чи буддистської тантри може суттєво відрізнитися від моралі мусульман чи мормонів. А більшість моральних учень християнства суперечитиме окультній аморальності А. Кроулі з його «роби те, що хочеш, — ось повнота Закону» і «словом гріха є “обмеження”». Мораль діонісійців, м'яко кажучи, суперечить моралі Свідків Єгови.

Що вже говорити про мораль американських телеєвангелістів із їхніми постійними зашкварами чи мораль «апостола» Мунтяна або патріарха Московського Кірілла...

Якщо релігія — система практик, які дають релігійний досвід, то як відрізнити справжній релігійний досвід від імітацій? (Спойлер: наука вже й до цього підбралася, що, однак, не заважає фундаменталістам різних релігій обзивати досвід конкурентів неістинним.)

Наскільки містичний досвід релігій схожий на досвід розширення свідомості, який можна дістати вживанням психоделіків?

І що тоді робити з релігіями, у яких вживання психоделіків є частиною релігійної практики?

І що тоді робити з релігіями, які втратили містичний досвід і заперечують саму можливість його досягнення? Вважати вимирущими?

Японець, якого питаєш, чи він релігійний, найімовірніше, скаже, що ні, але водночас може щодня повторювати буддистську мантру та брати участь у синтоїстських ритуалах. Він може навіть повинчатися по-християнськи, а відразу після цього — ще раз, уже по-синтоїстськи.

Якщо релігія — «опіум народу», то чому опіатні рецептори є в нашому мозку? (Релігії креаціоністського зразка відразу шепочуть: їх помістив туди Творець. Як і канабіноїдні рецептори: їх так приємно стимулюють коноплі. Помістив і заборонив стимулювати...)

Навіть із сутнісним означенням релігії ясності немає, тому нам лишається покладатися на своє інтуїтивне розуміння, розширювати його знайомством із новими релігіями та дивуватися, коли воно дає збої в незнайомих культурах.

Мистецтво практичного релігієзнавства саме й полягає в тому, щоб мінімізувати стрес від таких збоїв та зробити знайомства з новими релігіями мінімально травматичними і максимально приємними й пізнавальними.

Дуже спрощуючи, виділимо два рівні функціонування релігії — суспільний та індивідуальний.

Звідки ростуть ноги релігії, або Брати наші менші

Побутує поширене християнством уявлення, що релігія — явище суто виду *Homo sapiens*.

Наші предки ще з часів верхнього палеоліту точно мали релігійну поведінку, але ми нічого не знаємо про релігійність інших видів людей.

У прадавніх видів людей, включно з неандертальцями, уже було символне мислення, неандертальці мали потребу та вміли прикрашати печери чи артефакти, і, ймовірно, здійснювали поховальні ритуали, які вважаються свідченням віри в тогосвітнє життя.

Триста тисяч років тому, схоже, відбулися перші відомі нам навмисні поховання мертвих у печері Атапуерка в Іспанії. Двісті п'ятдесят тисяч років тому люди виду *homo naledi* поховали 32 тіла у гроті печери Висхідна зоря в Південній Африці. Суперечки щодо того, чи це справді навмисне поховання, тривають досі. Поховання, які вже всі визнають свідомими й навмисними, — неандертальські в Хорватії 130 000 років тому.

Ми активно шукаємо сліди проторелігійної поведінки в будь-яких рештках людей середнього й нижнього палеоліту (11–300 тисяч років тому) і полюємо на будь-які паралелі в поведінці людиноподібних мавп.

«Розкопки» в пошуках релігійного тривають і в іншій царині: у нервових системах вищих ссавців, бо, крім поведінки, яка може залишити сліди на артефактах, місцях проживання чи похованнях, є й інший рівень, який може бути визначальним для «релігійного», — здатність до містичних переживань, досвідів екстазу чи «розширення свідомості» або ж загалом духовних досвідів.

Ще століття тому сама думка про таку можливість у серйозних учених викликала сміх.

Хіба можуть тварини мати релігійний або «духовний» досвід? Культури авраамічних релігій (юдаїзм, християнство, іслам) постулюють, що у тварин душі або немає взагалі, або вона «тваринна», сутнісно відмінна від людської, тому жодні духовні переживання їм не загрожують: немає душі, тож немає й духовного досвіду. Більшість традицій індуїзму й буддизму не бачать принципової відмінності між людиною і твариною, бо обидві підпадають під дію закону карми, крутяться в колесі перероджень тощо. Сутнісної відмінності між людською душею і тваринною немає: у цьому втіленні можна бути людиною, в наступному — пташкою, яка, за міфами індуїзму, іноді може усвідомлювати попереднє людське життя і його духовні звершення у світі богів, наприклад.

Зоопсихологи помітили, що шимпанзе, дельфіни, слони мають ритуали. Деякі з них можна трактувати як «проторелігійну поведінку»: поховальні ритуали африканських слонів, які приносять квіти і фрукти на могили не лише слонів, а й інших, здебільшого копитних, ссавців. Дослідники намагалися провести паралелі між поховальними ритуалами слонів і неандертальців, однак про останні в нас замало інформації для серйозних висновків.

А гарвардський психолог Б. Ф. Скіннер навіть сформував у голубів марновірство. Голодні птахи асоціювали автоматичну видачу їжі з якимись своїми діями й повторювали їх, сподіваючись отримати ще. Один голуб вірив, що його погодують, якщо він двічі або тричі розвернеться, але не будь-як, а лише проти годинникової стрілки. Інші голуби розробили свої ритуали, наприклад кивання головою. (Після цього, щоправда, батько біхевіорального аналізу намагався запхати своїх марновірних улюбленців у блоки керування протикорабельних ракет, придумавши біологічну систему наведення на ціль.)

Африканські слони «вшановують Місяць»: підіймають хоботом гілки й махають ними на молодик та влаштовують ритуалізоване купання на повню.

У наших близьких родичів — шимпанзе, здатність яких до моральних суджень і певної роботи із символами добре відома, нещодавно виявили два види небаченої раніше поведінки, дуже схожі на зародки проторелігійної: «танок водоспаду» і закидання камінням голих дерев.

Іноді самці шимпанзе, потрапляючи до водоспаду, поведуться нетипово. Вони наближаються до потоку води явно збудженими, волосся дибки. Тварини кидаються танцювати, забуваючи про все. Танок може тривати десять-п'ятнадцять хвилин, і шимпанзе виконують його перед стіною дощу, який насувається, чи перед пиловою бурею. Нещодавно до численних повідомлень про «танок водоспаду» додалося ще одне — про дуже схожий «танок вогню», який домінуючий самець виконував перед стіною полум'я під час пожежі в сенегальській савані.

Причини достеменно невідомі. Це схоже на релігійну поведінку чи проторитуал. Можливо, це просто зачудування й благоговіння перед

величним і незвичайним явищем природи або ж просто радість життя, тобто переживання, схожі на релігійні в людей.

Дослідники з Гвінеї повідомили про дивну традицію в деяких груп місцевих шимпанзе: видавати гучний крик і кидати каменюки в дерево, іноді — у порожнини дерев, створюючи купи довкола. Це може бути міченням території, комунікацією, але цей ритуал — маркування «священих дерев» — дуже схожий на створення протохрамів.

В аборигенних народів Західної Африки, як і в багатьох інших, є традиція збирання каміння в купи біля «священих дерев». Це дуже схоже на те, що роблять шимпанзе.

Каїрни — складені один на один у стовпчики чи купи камені — є майже в усьому світі. Вони слугують дороговказами, сакральними символами, місцями, де вшановують духів, відстежують світила; іноді позначають місця поховань.

Сучасні альпіністи часто складають каїрни на підкорених вершинах, закладаючи в них записки про учасників сходження. І якщо спостерігати за туристами чи дітьми на пляжі, де є придатні камінці, обов'язково знайдеться хтось, хто вибудує вежу чи просто складатиме їх на купку.

Однак ритуали ще не релігія. Науковцям вдалося довести до ритуальних дій навіть щурів, підвищуючи рівень дофаміну в передньому мозку.

Одна з найсильніших на сьогодні теорій стверджує, що основа релігії — це особливий піковий досвід трансцендування буденного, стани «зміненої чи розширеної свідомості», екстази, переживання єднання з Природою чи Вищим.

Принаймні на рівні нейрохімії, фізіології та організації мозку інші ссавці мають усе для таких переживань, як і в людей. І потяг до них у тварин теж є: в інтернеті безліч історій про пуделів, які облизують галюциногенних жаб; оленів, що проходять десятки кілометрів по снігу, щоб знайти мухомори; симбіотичну взаємодію різноманітних копитних та псилоцибінових («магічні» в популярній псай-культурі) грибів, які так давно дружать, що рухомі копитні допомагають нерухомим грибам розмножуватися на нові території.

Гори й мандрили Західної Африки викопують і споживають коріння куща табернанте, у якому багато галюциногену ібогаїну.

Коні, як виявилось, теж люблять психоактивні трави, і навіть дельфіни жують токсичних риб фугу. Захисний токсин фугу в маленьких дозах, певно, викликає у дельфінів трансopodobний стан, у якому вони можуть довго зависати біля поверхні води, зачаровані своїм відображенням у хвилях.

У тріпі працюють спільні для людини і простіших ссавців відділи нервової системи, тому зрозуміло, що якийсь незвичайний досвід ці істоти теж мають, але не здатні осмислити й повідомити нам.

Психофармакологи, які досліджували такі феномени, виявили, що це не поодинокі випадки — тварини шукають досвіду зміненої свідомості не менш завзято, ніж люди, і вживають будь-які доступні речовини, що дають хоча б сп'яніння.

П'яні слони, які в джунглях наїдаються заброджених фруктів, — одна з відомих бід країн, де вони водяться, але п'яні домашні птахи, які наїлися жмаків від домашнього вина, — картина, яку можна побачити і в українських селах.

З погляду теорій еволюції пояснення цього потягу зрозуміле: тварини свідомо шукають знання. Людям інтоксикація, крім задоволення, дає можливість побачити нові й нешаблонні підходи до розв'язання старих проблем, звільнитись від влади жорстко усталених схем та моделей поведінки, зламати звичні категоризації й класифікації. Але, очевидно, це відбувається і в тварин, лише на рівні їхнього простішого досвіду. Вона може й не дати задоволення або, як алкоголь, дати, але потім — страждання. Еволюційно такі експерименти виправдані, адже мислення поза звичними схемами допомагає знайти нові стратегії виживання й розмноження.

Легенди народів, які ще практикують шаманізм, часто розповідають, як шаманів до сакрального знання приводять тварини чи тваринні духи.

Шамани Півночі Росії вражали дослідників своїми ритуалами з уживанням мухоморів та питтям «мухоморизованої» сечі: так вони діставали продовження «шаманського» ефекту. Цього способу посилити релігійний досвід (психоактивний компонент мухоморів мусцимол розкладається під час травлення неповністю, і значна частина його виводиться з організму в сечі) вони навчилися, спостерігаючи, як олені проходять великі відстані, шукаючи мухомори,

а після закінчення ефекту облизують просякнений власною сечею сніг. Олені знають: якщо вживати таку сечу, ефект від галюциногенних алкалоїдів значно посилюється.

Таких історій багато. Скажімо, про ягуарів, які «навчили» шаманів Південної Америки ритуалів із ягою⁵. Або вже в міфології складнішої релігії: бик Нанді знайомить Шиву із бгангом (есенцією із суцвіть конопель).

Емоційне життя тварин багатше, ніж ми підозрювали: вони переживають горе втрати (у слонів воно може стосуватися не лише членів сім'ї, а й істот інших видів), деякі мають свої ритуали, і їм теж цікаві змінені стани свідомості, яких вони прагнуть, як і люди. Дедалі більше вчених вважає, що тварини здатні мати духовний досвід, але для однозначних висновків ще зарано. Згадаймо історію про «поховальний ритуал» у деяких мурах: тіло мертвої мурахи кілька днів лежить там, де впало, потім інші мурахи несуть його на «кладовище» і ховають в акуратний компактний курганчик. Коли вчені це помітили, захотіли побачити в мурах щось схоже на людське ставлення до мертвих. Сенсаційні висновки поширювала й зовсім не жовта преса. Пізніше виявилось, що в тілах мертвих мурах виділяється олеїнова кислота, і якщо лаборант цією кислотою намазував живу мурашку, побратими вперто тягли її на «кладовище», попри рухи кінцівками й інші ознаки життя.

* * *

Релігія завжди дружила з «речовинами». Незрозуміло, хто був качкою, а хто — яйцем. Чи потреба ефективніше створювати особливі емоційні й когнітивні стани штовхала релігійних діячів експериментувати, шукаючи допомоги в «хімії» (тоді ще цілком «природній», а проте націленій на ті самі нейромедіатори, що й сучасні синтетичні препарати), чи вживання самих психоактивних рослин і грибів підштовхували розвиток яскравіших релігій у спільнот, що жили в ареалі їх поширення.

Досвіди розширеної свідомості відіграли якщо не основну, то дуже важливу роль у розвитку релігії ранніх людських спільнот; вони давали досвід зміни сприйняття, настрою, когніції, свідомості й поведінки, який ми нині називаємо «духовним», і забезпечували

релігійні спільноти таїнствами, яскравими образами, досвідами єднання та екстазів.

Найнезаперечніше свідчення вживання людьми палеоліту псилоцибінового гриба — малюнок зі скель Тассілі в Південно-Східному Алжирі. Датують зображення 5–7 тис. років до н. е.

У різних місцях побутовали різні ентеогени (так вирішили називати психоактивні речовини природного походження, які змінювали сприйняття, поведінку, свідомість і настрій).

Ентеогенами були рослини, гриби чи тварини, психоактивні компоненти яких мали дуже різну дію, що доводить: еволюція штовхала до різноманітних досвідів зміни свідомості, не лише суто екстатичних і «позитивних». Психоделіки, стимулятори, депресанти, антидепресанти, деліріанти, агоністи й антагоністи майже всіх основних нейромедіаторів нашого мозку... — усе це наші предки знаходили в природі, пробували на собі та значну частину використовували для «релігійних» чи «духовних», сучасними термінами, потреб.

Знання та практики вживання ентеогенів іноді переходили і в розвинені, складні релігії, які об'єднували людей із різних територій. Ентеогенів вистачало не на всіх, деякі можна було вживати лише свіжими, і тому поступово багато релігій втратило ці практики, залишивши міфологічні та символічні згадки.

Одна з найбільших загадок релігії ведичного періоду — склад ритуального напою соми чи хаоми. Ефекти напою, як їх описують Веди, схожі на ефекти ентеогенів. Крім усього іншого, сома давала безсмертя. Кілька закритих традиційних культур в Індії й Афганістані з покоління в покоління передають рецепти соми, які, як вони стверджують, ідентичні ведичному напою, що вживали ведичні персонажі понад три тисячі років тому. Однак сучасні напої не мають ефекту, описаного у священних текстах. Суперечки не вщухають і досі. Серед кандидатів на сому: мухомори, ефедрa, «магічні гриби», коноплі, беладона й інші рослини, гриби та їх комбінації в різних рецептурах приготування.

Сучасні індійські вішнуїти й шиваїти використовують коноплі, деякі — суто рекреаційно, а деякі — як важливу частину своєї релігійної практики.

Такою самою загадкою залишається й сакральний ентеоген знищених християнством елевсинських містерій — ініціаційних практик культу Деметри й Персефони у Давній Греції, учасники яких переживали глибокий містичний досвід, а потім клялися нікому не повідомляти його таємниці. Найімовірніший кандидат, від таїнства якого, якщо вірити Платону, відмовився Сократ, — ерготамін та ерговін, схожі на ЛСД психоделіки, які утворюються в грибках пшениці.

Типова реакція сучасних християн на згадки про магичні гриби чи коноплі: «свят-свят, бісівщина».

Але є добре аргументована теорія, що ідентифікує рослину *kneph bossem*, названу джерелом священної олії для помазань у книзі «Вихід», як коноплі.

Виникали й питання щодо «манни небесної», яку хотіли б бачити чимось психоактивним, але, схоже, це вже грань, де корпорація етномікологів перетягає струну і де експериментальна наука переходить у псевдонауку. І вже зовсім нещадним тролінгом з боку наркокультури постає гіпотеза, яка намагається довести, що Ісус Христос — насправді ентеоген мухомор (той самий, що його нібито вживали берсерки-вікінги для досягнення бойового трансу) і що під час євхаристії тіло Бога їли не символічно чи метафорично, а буквально.

І хоч ця та схожі гіпотези не спираються на прийнятний фактаж, альязія веде до традицій мезоамериканських індіанців та їхньої практики ритуального поїдання божественного теонанакатля (буквально: гриб-бог, або божественний гриб — *Psilocybe mexicana*).

Індіанці мая та ацтеки використовували ці гриби з давніх-давен. Датовані I–II століттями до н. е., статуетки грибів, дуже схожих на *Psilocybe mexicana*, знаходили в Мексиці. Нібито саме ці гриби подавали гостям під час коронації ацтекського вождя Монтесуми II у 1502 році.

А найцікавіша знахідка чекала археологів у похованнях ольмекських жерців: крім самих жерців, там були ще й жаби роду *Bufo* — джерело буфотеніну, тобто психоактивної речовини, схожої на психоделіки псилоцин та диметилтриптамін. Цих жаб використовували не лише в

релігіях американських індіанців, а й у китайській традиційній медицині. Нині вони священні істоти аризонської Церкви жаби світла.

Церква корінних американців (Native American Church) — дивний мікс протестантизму і релігії північноамериканських індіанців, основним таїнством якої є вживання пейота — кактуса, що містить психоделік мескалін. У 1978 році Церква в судовому позові проти США виборола Акт про релігійну свободу американських індіанців, який дозволяє традиційне проведення на території США пейотного таїнства, але тільки корінним американським індіанцям. Церква відома завдяки поширеному вислову вождя команчів Канаха Паркера: «Білий приходить у церкву і говорить про Ісуса, а індіанець приходить у тіпі та говорить з Ісусом». Це натяк на пейотне таїнство розширення свідомості й досвіди спілкування з божественним, які в ньому відбуваються.

І якщо відносини ентеогенів з релігією досі викликають подив, і віряни-традиціоналісти можуть сказати, що «це несправжній містичний досвід», є експеримент, який навіть найупертішим показує, що принаймні «все не так однозначно».

Всесвітньовідомий експеримент Волтера Панке відбувся в каплиці Бостонського університету в Страсну п'ятницю 1962 року в межах Гарвардського проєкту з вивчення псилоцибіну — психоактивного компонента «магічних грибів», які здавна використовували індіанці у своїх релігійних практиках.

Страсна п'ятниця — п'ятниця перед Великоднем, яку християни відзначають як день розп'яття Христа. Це найскорботніший день перед радісним святом.

У межах подвійноосліпленого експерименту студентів-теологів об'єднали у дві групи, одна з яких приймала псилоцибін, а друга — ніацин, препарат, що дає помітні психічні зміни, достатні, щоб відчутти, ніби «щось відбувається», але не розширює свідомість, як від справжніх психоделіків.

Прийнявши препарати, учасники долучилися до служби, під час якої майже всі члени групи, що отримала псилоцибін, пройшли через

глибокі релігійні переживання. Кілька людей описало досвід як найглибше містичне прозріння в їхньому житті.

Висновок експерименту: психоделіки можуть викликати містичний досвід або щось майже тотожне йому.

Серед учасників експерименту був відомий релігієзнавець Хастон Сміт. Він описав досвід служби Божої «під грибами» як «найпотужніше космічне повернення додому, яке я будь-коли переживав».

Експеримент широко обговорювали в науковій спільноті, його критикували за неточне дотримання стандартів дослідження, а тому в подальші роки кілька разів повторювали, уточнювали, спілкувалися з першими учасниками. Окрім незначних відмінностей у деталях, уся серія досліджень показала, що приймання псилоцибіну у відповідних умовах і з «релігійним» настроєм ставали для учасників справжнім містичним переживанням, яке вони оцінювали як один із найважливіших досвідів у житті, що позитивно вплинув на їхнє самопочуття.

Запитань більше, ніж відповідей, і критика на зразок «це все штучне, а в нашій релігії істинне» впирається у висновки уточнювального експерименту Ріка Добліна, який показав, що грибний досвід «навіть гірший за ненаркотичний містичний досвід — як негайними результатами, смыслом, так і довготривалими ефектами».

Сучасна психотерапія вивчає потенціал психоделічних грибів як технології для досвідів одкровення, лікування депресій, ПТСР, тривожних розладів, для особистісного зростання й підвищення продуктивності.

* * *

Нечисленні артефакти мистецтва верхнього палеоліту, що дійшли до нас, неначе показують потребу виразити щось більше, ніж просто витесати утилітарне зубило чи кам'яну сокиру. Або ж ми допридуємо це «більше». Споглядаючи Віллендорфську Венеру (30 000 років тому), «людинолеву» в печері Голенштайн-Штадель (35 000–40 000 років тому) чи качку з Хьолс-Фелс (30 000 років тому), ми

готові нашарувати на них безліч сенсів, власного досвіду культур і релігій.

Теорій довкола їх символізму й використання було безліч. Кожне покоління науковців намагалося розгадати чи придумати їм нові смисли. Що однозначно: виготовлення цих предметів потребувало вміння і складних когнітивних навичок. Однак яка була їх мета — суто прикраси, іграшки чи пронизані символізмом зображення якихось ритуалів? Який був релігійний досвід цих людей, наскільки він вимагав вираження і чи взагалі якимсь виражався? На ці запитання складно дошукатися відповідей.

Артефакти, що дійшли до нас, були релігійними чи «просто витворами мистецтва»? Навряд чи тодішнє людство мало час і рефлексивну культуру, щоб визначати релігію, відокремлювати її, протиставляти чомусь іншому.

Найпевніше, ці люди жили, як риби у воді, у космосі, невіддільною складовою якого були прості релігійні відчуття й уявлення.

І от наприкінці цього періоду сталося щось незвичайне. Очевидно, саме релігія спровокувала раптові (в історичному вимірі) зміни у способі життя цих людей, що мало змінювався протягом десятків тисяч років. Німецькому археологові Клаусу Шмідту в 1994 році вдалося неймовірно: знайти місце, де мандрівні мисливці-збирачі перейшли чи почали переходити до осілого способу життя. Це місцина Гебеклі-Тепе на півдні Туреччини. Велетенська, як на той час — 12 000 років тому, — спільнота людей (ідеться про кілька тисяч, вони належали до багатьох племен, що жили на великій території довкола) зібралася, скоординувалася та збудувала найдавніший відомий нам храм у вигляді кілець із витесаних з каменю Т-подібних мегалітів, завважки до десяти тонн кожен. Каміні були прикрашені зображеннями хижих звірів, ящірок і качок.

Гебеклі-Тепе зруйнував багато усталених теорій у кількох науках, насамперед — в історії та археології. Шоковані вчені навіть називали Гебеклі-Тепе Едемським садом із Біблії.

З плану храму зрозуміло, що в цих людей уже була складна система вірувань та ієрархізований космос. Уявлення й побудова таких складних конструкцій потребували ідей, менеджменту, логістики,

приготування та зберігання їжі й облаштування людей, що постійно чи сезонно перебувають на будівництві.

Унікальне в цій історії те, що першим був саме храм, будівництво і діяльність довкола нього. Навколишні поселення створили для того, щоб збудувати храм, а не навпаки.

Сила релігії для мотивації була такою, що змушувала людей примітивними кам'яними знаряддями витесувати кількатонні стовпи, тягти їх на великі відстані й ставити точно на визначені місця.

Заради цього племена мисливців-збирачів навіть змінили уклад життя й поселилися на одному місці на якийсь час або й назавсім. Сила релігії тут виявляється не лише в здатності організувати громади, а й у зміні способу життя, який вели незчисленні покоління предків будівничих Гебеклі-Тепе.

Очевидно, Гебеклі-Тепе був місцем паломництва людей із довколишньої місцевості — групи чи племена з Анатолії та Північної Сирії збиралися тут. Навіщо?

Клаус Шмідт вважає, що тут було центральне святилище культу померлих і що вирізані на колонах тварини мали охороняти небіжчиків. Імовірно, тут провадилися шаманські ритуали, а T-подібні стовпи символізують людські форми — можливо, предків.

Довкола Гебеклі-Тепе відбувалися революційні зміни. Радіовуглецеве датування і ДНК-аналізи показали, що на горі неподалік людина одомашнила однозерну пшеницю — дикого предка багатьох сучасних високопродуктивних сортів.

А через кілька століть після зведення храму в цьому регіоні активно розвивалося сільське господарство й одомашнювалося все, що бігає, літає, скаче й росте.

Відкриття когнітивного релігієзнавства

Якщо на цьому етапі входження релігій у наші життя вже здається заплутаним, то відкриття когнітивної психології ускладнили картину ще більше. Хоча, винаходячи свої теорії, когнітивісти думали, що нарешті таки наведуть лад у питанні появи вірувань та релігійних механізмів.

Когнітивні науки тісно дружать з еволюційною психологією і люблять розглядати розум як систему модулів із певними функціями. Більшість модулів працює неусвідомлено, тому відразу виникає спокуса частину релігійних феноменів і уявлень «списати» на помилки в роботі неусвідомлюваних систем.

Когнітивісти вказали на те, що мозок як система, яка потребує багато енергії, має механізми для балансування її використання.

На глибших рівнях функціонування мозку надбань сучасної культури немає. Еволюція — дуже повільний процес, і ми досі живемо з мозком первісної людини — мисливця та збирача плодів, — якій загрожує безліч небезпек. Тому пріоритетні прості й економічні реакції та моделі пояснення довкілля, моделі, ефективні для виживання в умовах африканських саван, де їжі (і, відповідно, енергії) не завжди вистачає.

Найважливішою для тих далеких предків була здатність до якнайшвидшої та якнайправильнішої ідентифікації зовнішніх загроз, насамперед рухомих об'єктів, наприклад левів. З еволюційного погляду ціна не-ідентифікації лева висока, ціна помилкової ідентифікації — надзвичайно низька, тому модуль помічання загроз працює гіперактивно: легко домальовуючи в наше сприйняття левів, а якщо лева за кущем немає, — атрибууючи рух куща неідентифікованим істотам. Ці домальовані неідентифіковані істоти спершу були дуже схожі на людей в усьому, крім важковловлюваності, адже найпростіше уявляти спосіб життя й інтенції невідомого схожими на свої.

Вони виявляються результатом не просто «хибних спрацьовувань», а ще й автоматичної інтелектуальної лінії. А оскільки пошук невідомих і небезпечних істот триває з покоління в покоління, наш «побічний продукт» стає адаптивною перевагою, яку пізніші культурні традиції ще й почали використовувати для мотивації до просоціальної поведінки.

Модуль чудово працює й нині у великому місті, коли загрозна тінь у погано освітленому підворітті викликає прадавні реакції. А в темному карпатському лісі досі можна злякатися природних духів, привидів, чугайстрів, особливо якщо ти дитина, а хтось перед цим розповів зловісну історію.

Ще одне важливе відкриття здійснив психолог-протестант Джастін Баррет. Він провів серію експериментів, під час яких студентів--

теологів просили описати Бога. Юні теологи давали відповіді переважно згідно з ученням своєї релігії. Після цього їм запропонували експрес-завдання: непрямо оцінити сприйняття Бога. Тобто пояснити, як вчинить Бог у ситуації, коли дівчинка переходить через залізничну колію і її нога застрягає. Наближається потяг, дівчинка молиться Богу, щоб він її врятував, а Бог у цей час саме виконує прохання хлопчика на іншому континенті.

І майже всі відповіли, що спочатку допоможе хлопцеві, а потім урятує дівчину. В побутовому уявленні студентів Бог виявився досить антропоморфним і не був здатний до всезнання, всесильності і всеприсутності, які має на рівні теологічного знання. (Одна з найсильніших шпильок, якими атеїст може на якийсь час загнати вірянина в ступор, доки розум не «увімкне теологічний рівень», — запитання: «Як Бог чує і пріоритизує молитви кількохсот мільйонів католиків, що моляться одночасно?».) Продовження експериментів показало, що «побутовий Бог» дуже схожий на людину, тільки надзвичайно сильний, але теж має емоції (згадаймо Єгови зі Старого Завіту), може гніватися й заздрити.

Бог вищого рівня — теологічний. Уявлення про нього формується внаслідок навчання релігії та рефлексії про неї. Для багатьох вірян у повсякденні його не існує взагалі або ж він існує, коли вони зосередяться й навмисне подумують.

На цьому когнітивне релігієзнавство не спинилося й накопало нових даних, знову поперевертавши наші уявлення про те, як «усе там влаштовано». Чергова серія експериментів виявила, що ідеї Бога й безсмертної душі глибоко вштамповані еволюцією в наші мізки і ми лише оформлюємо їх під час культурного кондиціонування в щось більш-менш подібне до того, як їх уявляє навколишня культура.

Психологія розвитку показує, що тенденція вірити у безсмертну душу виникає в малих дітей незалежно від культурної належності. Вони впевнені: їхня особистість чи сутність десь існувала ще до народження й існуватиме далі... І це бачення легко вбудовується в доктрини наявних релігій. У тестах на здатність уявляти, як працює розум іншого, трирічні діти легко надавали всезнання як Богу, так і дітям. Однак десь у віці між 4 і 5 роками діти перестають вважати

дорослих усезнавчими; тата й маму вже можна спробувати надурити, але Бог у цьому віці для них ще той, хто все знає.

Далі гірше. Ймовірно, діти вірять у Бога не тому, що їм про нього сказали дорослі.

У ще одній серії експериментів когнітивні психологи продемонстрували, що дошкільнята (принаймні в США і Великій Британії, де провадили експерименти) схильні вбачати в об'єктах природи результат розумного творіння чи ж творіння з інтенцією. На ґрунті цього дослідники констатували «теологічну упередженість». Пояснення з притягненням усемогутнього Бога, який сконструював усе так, як захотів, потребує менше розумових зусиль.

Схожу реакцію вдалося видобути і з дорослих, навіть добре освічених, навіть науково підготовлених. Як їх довели до використання неприйняттого в науці теологічного аргументування? Просто поставили в умови високих вимог до когнітивної продуктивності, і тоді освічені дорослі почали у своїх поясненнях грішити «теологічною упередженістю».

Учасникам експерименту запропонували пояснення різних природних феноменів у різних умовах: нормальних, помірних (5000 мілісекунд презентації) і пришвидшених (3200 мілісекунд презентації). У помірних і пришвидшених умовах учасники вибирали пояснення, ближчі до «розумного задуму». Імовірно, що для подолання теологічної упередженості в поясненні природного світу потрібно напружувати когнітивні ресурси.

Схоже, що за тим самим принципом економії енергії та гіперактивного реагування на потенційну небезпеку діють і деякі забобони магічного характеру: перехреститися, коли щось привиділося, чи постукати по дереву, щоб не наврочити. Це не так уже й важко, а оскільки така дія може потенційно захистити від цілого невідомого лиха невідомого масштабу, мозок іще й хвалить сам себе, нейрохімічно створюючи відчуття приємного полегшення.

Деякі атеїстичні спікери (наприклад, Річард Докінз) використовували відкриття когнітивного релігієзнавства як аргументи проти істинності релігії. Натомість релігійна спільнота сприйняла протилежну картину: Бог мудро й тонко вклав у людину здатність сприймати трансцендентне. Незалежно від того, чи правильні наші вірування, чи є

з них якась користь, вони мають надавати якусь еволюційну перевагу й підтримуватися нашими когнітивними системами, щоб переходити з покоління в покоління. Адже еволюція позбавляється від непотрібних функцій досить швидко.

Якщо еволюцію вважати Богом, вони не дуже й помиляються.

Який із цього висновок? Що релігія з'явилася в процесі еволюції завдяки природному добору і дає якісь переваги, або що релігія — просто побічний продукт еволюції інших розумових функцій. Або обидва водночас.

Парейдолії та релігійне сприйняття дійсності

Ще одна важлива для роботи релігії когнітивна помилка, що ґрунтується на описаних механізмах, зветься *парейдолія* — створення ілюзорних образів на основі якихось (іноді випадкових) деталей реальних об'єктів. Наш мозок для швидкості реакції в небезпечних ситуаціях або для економії енергії домальовує нам образи на основі неповних даних.

У 2004 році сильне цунамі вдарило по узбережжю країн Азії. На супутникових фотографіях видно, ніби на цунамі арабськими буквами написано ім'я Аллаха. Деякі ісламські авторитети сприйняли це за знак: Аллах послав цунамі як покарання за гріхи. Гріхи, схоже, були різноманітні, бо постраждали не лише язичники, а й правовірні.

Щасливіша історія сталася в сонячній Індії. Одна зі страв традиційної кухні — чапаті, тобто кругленький пласкенький хлібчик. Щоб зупинитися й не їсти його ще і ще, потрібна надзвичайна сила волі, навіть коли шлунок уже переповнений. Доброзичливі індуци радо цим користуються і загодовують недосвідчених туристів до зупинки травлення.

Одного сонячного дня у 2002 році десь у Бангалорі Шелла Ентоні замісила тісто й почала пекти чапаті. Один із хлібців підгорів (таке часто буває з чапаті, щодня мільйони їх підгорають, дістаючи від жару пателень відбитків найрізноманітнішої форми).

Шелла Ентоні, ревна католичка, подивившись на обгорілий чапаті, побачила... образ Ісуса. Її діти й сусіди побачили Його ж, і всі разом віднесли чапаті священнику парафії, який оголосив чапаті чудом. Буквально за кілька днів кількість паломників до чудесного чапаті сягнула двадцяти тисяч. І хоча ніхто не знає, який на вигляд був Ісус Христос, але тисячі вірян «побачили» його на підгорілому чапаті.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

Рекомендована література

Код людства.
Дивовижна історія
наших генів

Брама Європи. Історія
України від скіфських
воєн до незалежності

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ